

Kaie Mihkelson

Minu mälestused Leida Laiusest ulatuvad tagasi lavakunstikooli esimesele kursusele. Seljataha oli jäänud semester, mille jooksul Panso oli meiega harjutanud katkendeid Smuuli näidendist „Lea“, kus mul oli nimiosalise roll. Mäletan, et kevadine eksam möödus hästi, tundsin ise ka, et läks nagu peab ja teenisin Pansolt tema napi kiituse - tubli! Mõni päev hiljem kamandas Panso mind uuesti koos kahe kursusekaaslasega Toompeale, öeldes, et kohe tuleb siia ka Leida Laius, kes hakkab Smuulist dokumentaalfilmi tegema ja tahab teie katkendit näha, sedasama katkendit, millega te eksamil esinesite. Laius tuligi, seljas tume kostüüm, juuksed siledalt üle pea kammitud, mõjudes range ning reserveeritud daamina. Panso tutvustas meid põgusalt, aga ma ei mäleta, et meil midagi vestluse taolist oleks tekkinud. Mällu on jäänud pilt, kuidas nad seisavad kahekesi kõrvuti akna all ja räägivad vaikselt, Panso mühatab naerda, Leida heidab aeg-ajalt meie suunas uurivaid pilke. Mängisime siis neile kahele oma katkendi ära, kuid erinevalt eksamist, kus oli komisjon ja palju pealtvaatajaid, mõjus situatsioon tühjas koolisaalis kuidagi väga halvavalt, ja kogu see ettemängimine läks kohe vuhti! puha nässu. Mul oli nii häbi, vaatasin, kuidas võimalikult kiiresti Toompea mäelt alla pageda...

Meie järgmine kohtumine toimus 1979. aasta kevadel, kui ma juba teatris töötasin. Leida valmistus „Reigi õpetaja“ ekraniletoomiseks, ma sain kutse fotoproovidele. Mulle tehti Katariina grimm, seejärel saadeti mind fotograafi ruumi. Fotoproovidel olin ma varemgi käinud, režissöörid selle juures harilikult ei viibinud, kuid Laius tuli kohale. Mäletan, et sellal kui fotograaf oma tehnikaga askeldas, seisis Leida veidi eemal, aeg-ajalt mind silmitsedes, ehkki mulle tundus, et tegelikult ta mind ei näe, vaid püüab minust pilguga läbi puurides kedagi või midagi muud tabada... Kui ettevalmistused olid tehtud, paluti mind pisut kõrgemale pukile istuda ja Leida hakkas mulle tulevasest filmist rääkima. Ma ei saanud algul aru, mida ta teeb või tahab, kuid siis taipasin, et jutustades ümber olulisemaid lõike filmist, vaatas ta, kuidas ma sellega kaasa lähen ning mõttes Katariina loo läbi elan. Ta rääkis väga sisenduslikult, vaikselt, maheda tooniga, läks nagu mingile erilisele lainele, samal ajal mind jälgides ning fotograafile vargsi märku andes, kunas pildistada. Mulle ongi sellest kohtumisest meelde jäänud kaks erinevat tunnet, ühelt poolt tema terav ning vahe pilk ja teiselt poolt emotsionaalsus, millega ta Katariinast kõneles. Mina kuulasin, lasin ennast vabaks, ei varjanud oma tundeid ja Leida jäi väga rahule. Lahkusime mõlemad fotograafi juurest nutetud silmadega ning Leida ütles, et Katariina on meil olemas... Neid fotosid pole ma kunagi näinud ja hiljem kuulsin, et minu suhtes oli kaalukeele langetanud filmi operaator Jüri Garšnek, kellele minu nägu ei meeldinud, minu näolaad polnud talle vastuvõetav. Eks muidugi, näitleja nägu peab operaatori jaoks huvitav olema, ehkki praegu tundub mulle, et see, kuidas näitleja ekraanil välja näeb, on eelkõige operaatori teha. Kuid need erinevad jooned, mida ma Leidas tookord

märkasid, avaldusid temas veel selgemalt meie hilisemas koostöös.

Paari aasta pärast alustas Leida ettevalmistusi „Kõrboja peremehe“ filmimiseks. Minu mäletamist mööda oli prooviperiood võrdlemisi pikk, oli väga palju kohtumisi, jutuajamisi, Leida katsetas kõiki mõeldavaid ja ka mittemõeldavaid variante, pidas minuga nõu, millise partneriga ma kõige enam sobiksin ning arvestas seda. Ma ei oska praegu öelda, kuipalju ta tegelikult valis või kahtles, mulle tundub, et ta oli oma valikutes juba algusest peale üpris kindel. Aga võib-olla tahtis ta saavutada saajaprotsendilist kindlust. Leida oli vist režissöör, kes juhuse hooleks midagi ei jätnud. Võtted, mis toimusid Paukjärvel, algasid 15. mail, see päev on mul hästi meeles. Filmiti Anna teekonda Kõrbojale. Istusin hobusevankris. Päike paistis, kased olid just-just paotunud pungadest väikesed lehehakatised välja lükanud. Käänuline tõusude ja langustega tee mäekuplite vahel, ümberringi kummaline, inimelust puutumatu, kuid vene sõjaväe polügoonina lagedaks raiutud ning mürskudest purustatud maa, mis laiguti oli kaetud noorte, alles heleroheliste kaskedega... Hobust keerati lõputult ringi, ikka sama käänak mäest üles ja alla. Lõokesed. Leida oma traditsioonilises töömundris, valgete tepingutega teksariidest püksid, jakk, peas samast materjalist müts, mille nokk oli vahel ees, vahel taga, mis seda määras, ei oska öelda. Ja sigaret näpus... Sellest on möödunud kakskümmend viis aastat, mälu on need kolm suvekuud pakkinud üheks tervikuks, õigem oleks küll öelda, kildudest kokkupandud mosaiigiks. Ja kui ma püüan sellest mosaiigist silme ette tuua Leidat, meenub mulle kõigepealt pilt, kuidas ta naerab. Ta võis hirmus nakatavalt naerda. Läks näost punaseks, silmis sädemed, kõkutas ja itsitas nagu plika, või naeris kuni luksumiseni, pisarad voolamas... Teine pilt, mille mälu taastab, on hetk enne filmivõtte algust. Leida seisab tükk maad minust eemal, ühe käega männitüvele toetudes, mina keskendun võtteks, operaator Ago Ruus sätib midagi kaamera juures, siis hõikab - valmis! Leida viipab talle keelavalt, astub pikkamööda minu juurde ning hakkab vaoshoitud dramaatilisusega jutustama Annast eeloleva filmivõtte kontekstis. Ma ei oskagi öelda, kas selles väljendus tema näitlejaloomus või oli see teadlik metoodika, püüde teha nn. tundeseisundi otseülekannet näitlejale. Mitte, et ta oleks mulle midagi ette mänginud, kuid ta väljendas oma tunnetust ja mind see ei aidanud, vastupidi, oleksin tahtnud sel hetkel iseendaga olla. Võtete lõpupoole, kui me Lembituga juba rollidesse sisse olime elanud, tõmbus Leida tagasi. Me rääkisime sellest ja ilmselt mõistis ta ise ka, et pikad jutud on tarbetud, leppisime peamises kokku ja enne võtet piirdus ta ainult mõne napi märkusega.

Ma ei mäleta Leidat sellest suvest eriti mureliku või närvilisena. Mulle tundub, et sisimas oli ta õnnelik ning õhevil. Ta armastas oma tööd ja talle meeldis „Kõrbojat“ teha. Meenub üks tibatilluke seik päris võtteperioodi algusest. Meid majutati laiali üle terve Aegviidu. Sellesama eramaja teisel korrusel, toas, kus ma elasin, tehti mulle ka grimmi. Oli hommikune aeg enne väljasõitu, istusin peegli ees, grimmeerija lõpetas tööd, Leida vaatas pealt, seistes tema selja taga, äkki küsis, kelle kaardipakk see on? Kaardipakk peeglilaua nurgal oli minu oma. Kas need on mängukaardid, jatkas

Leida. Vastasin, ei, need on ennustamise jaoks. Olin kuulnud, et Leida on hea kaardipanija ja olin juba varem palunud, et ta tõmbaks mulle mõned kaardid, kuid Leida vastas kategooriliselt, ei, ma ei pane iialgi enam kaarte! Aga hommik oli hele ja rõõmus, Leidal oli säde silmis ja äkki ta lausus, ma tõstan ühele asjale mõeldes paki keskelt lahti. Tõstiski, heitis pilgu ülemise pakipoole alla ning hakkas tasakesi naerma, endal selline nägu peas, et ma teadsin seda ju nagunii! Viimane kaart oli ruutu kümme. Küsisin, mida see tähendab, Leida vastas - täistabamust! Aimasin, et ta oli paki lahti tõstnud „Kõrbojale“ mõeldes.

Anna oli minu esimene filmiroll. Leida seda riski vist ei kartnud. Ma olin siis juba viis aastat teatris töötanud, hästi palju mänginud, ent tema oli algusest peale filme teinud väga noorte inimestega, kellel eriti suuri näitlejakogemusi ei saanudki veel olla. Mina ütlesin kohe, et ma tahan musta materjali vaadata. Algul see talle ei meeldinud, ta seletas, et tavaliselt ta musta materjali ei näita, see võib halvasti mõjuda, vahel isegi osatäitja endast välja viia. Aga ta siiski usaldas näitlejat, meid Lembituga küll, ja mina sain võimaluse ennast musta materjali najal kontrollida. Anna roll ja üldse kogu kirjanduslik materjal oli äärmiselt huvitav, aga ma olin algul krambis, kartsin üle pakkuda. Film on nii reetlik asi, ega seal palju mängida ei või, pead lihtsalt selle kihi, mis sul ees on, ära võtma, et olla ekraanil, nagu sa oled. Umbes nii ma selle esimese filmikogemuse enda jaoks tookord ka sõnastasin. Muidugi oli Leida kogu aeg kõrval, aga kõige rohkem õpib inimene ikka ise oma vigadest. Kui sa tead, mida sa oled mõelnud ja tahtnud, aga näed, et välja on tulnud hoopis midagi muud, oskad ennast korrigeerida. Mul võttis üsna palju aega, et kohaneda võtteplatsil valitsevate tingimustega ning tundma õppida filminäitleja tehnikat. Algul tekitas raskusi juba see, kuidas mängida stseen ära ruutmeetri suurusel pinnal, mille keskel oli veel käbi, kuhu ma välja pidin jõudma, ilma, et ma oleksin tohtinud maha vaadata... Mäletan, meil oli Petersoniga üks suhteliselt pikk ning raske episood järve ääres, kui mina kutsun Villut Kõrboja peremeheks. Villu vastab, et ta ei saa tulla, sul on ju Kõrboja, mina ütlen, et Kõrboja pole mulle mingi õnn, sauna Eevil on vähemalt laps ja puhken nutma. Võte katkestati nutmise kohalt, filmitehnilistel põhjustel muidugi, järgmisel päeval pidin ma sealtsamast, nutmise pealt, jätkama. Mina glütseriini ega muid taolisi vahendeid ei kasutanud, kui ikka ajas nutma, siis ajas nutma, ja kuidagiviisi ma sellesse meeoleolu tagasi läksin, aga kergelt see ei tulnud. Probleem oli selles, et suve teisel poolel hakkasid päevad lühemaks muutuma, siitpoolt paar sõna, kaamerat tõstetakse edasi, sealtpoolt paar sõna, jälle tõstetakse kaamerat ja kui valgus kukub, tuleb võte katkestada. Ega siin režissöörgi mind aidata saanud, tema pidi samuti neis tingimustes töötama. Leida tegi isegi palju, korraldades töö nii, et filmimist alustati sündmustiku algusest ning jätkati üsna süžeelises järjekorras kuni finaalinii. Lugu algab ju lihtsalt, ent muutub päris traagiliseks. Ma ei tea, mis oleks juhtunud, kui ma oleksin pidanud mingil põhjusel lõpust alustama, mis kinos on vahel paratamatu, mina poleks seda suutnud. Võtete lõpupoole hakkas juba tunduma, et pole väga vigagi, sisekaemus ja see, mida ma ekraanil

tegin, läksid nagu kokku, ei olnud liiga ülemängitud ja samas oli materjal sisemiselt laetud ning täidetud. Näilise lihtsuse mängimine on ka omamoodi stamp. Aga rahuldamatuse tunne jäi ikka ja kui ma valmis filmi nägin, mõtlesin, et kui nüüd saaks, teeksin kaks kolmandikku oma rollist ringi. Ent tekkis ka mingi hasart või himu veel kinos midagi teha, proovida, kas ma suudan jõuda täieliku üleolekuni kogu sellest tehnikast, mis filmiga paratamatult kaasas käib.

Võtete vahel oli vabu päevi, siis tahtis Leida järgnevaid stseene läbi lugeda, käisime tema juures kodus, arutasime, tegime proove ja küllap see kõik oli tarvilik. Ent seda tunnet mäletan ma küll, et oi-oi, nii ilus ilm, päike paistab, aga jälle tuleb Leida juurde minna! See oli koolipoisilik suhtumine, mis polnud meist midugi ilus. Aga me olime noored ja oli võrratu suvi ja meil oli nii palju sõpru ja nii tore oli seal külalisi vastu võtta! Me tõesti istusime mõnikord öö otsa üleval, jõime veini, hommikul läksime veel päikesetõusu vaatama ning jõudsime võttele sõbagi silmale saamata. Operaator Ago Ruus pidi siis vaeva nägema ja valgusega mängima, Leida seisis huuli närides kõrval, lootes tema osavusele ja mulle tundub, et Leidal polnud kunagi põhjust pettumuseks. Võtteplatsil oli Leida väga vaoshoitud, aga ta võis küll hiljem mõne külalise juurde minna ja öelda, meie teeme siin ikkagi kino, kui võimalik, palun, ärge enam siia tulge... Üks toredamaid sündmusi oli jaanilaupäev, sõitsime kogu grupiga Paukjärvele, jäime sinna terveks ööks. Leida tuli suure korvitaie võileibadega, ka midagi joogipoolist oli tal kaasas, ta oli heas tujus, viskas nalja. Väljaspool kohustusi oli ta võrratult hoolitsev, delikaatne ja helde, soe ning toreda huumorimeelega inimene, aga kui ta tundis, et kõik jõud tuleb tööle suunata, muutus ta resoluutseks. Assistentina töötas filmigrupis Ivi Lorberg, kes oli andekas ning osav parodeerija, me sobisime temaga hästi. Ühel õhtul imiteeris ta mind, kuidas mina oma tõsist nägu teen. Järgmisel päeval filmivõtte ajal tuli see mulle meelde, vaatasin Ivit ja hakkasin naerma. Aga kui siis Leida plahvatas ja kihutas Ivi klapi juurest minema, arvates, et ta meelega mind naerma ajab. Sel hetkel oli kogu tema huumorimeel kadunud. Töö oli Leida elu, ta pühendus ise jäägitult sellele ning ootas samasugust suhtumist ka kõigilt teistelt, kes filmis osalesid. Ta oli nõudlik, teda kardeti, vahel seljataga naerdi, see on alati mingi relv, kuid ta oskas ennast maksuma panna. Ja samas polnud ta režissöör, kes võtteplatsil oleks skandaalitsenud või õhtuti suuri koosolekuid korraldanud, mida ma hiljem mõneski filmigrupis nägin. Üks esimesi muljeid Leidast tööõhkkonnas on mulle meelde jäänud üsna võtete alguses, kui filmiti Anna saabumist Kõrbojale. See oli üldplaan taluõuest. Puude vahelt ilmus hobusevanker, teenija hüüdis, tulevad, tulevad! Lasi ämbri kaevu kukkuda ja loomad jooksid läheneva vankri eest laiali. Võte polnud sisuliselt raske, kuid eeldas hästi koordineeritud liikumist õuel. Platsil oli kaks näitlejat ja ilmatu hulk muid asjamehi, aga kellelgi polnud aega loomadega tegelda. Ja mis ma nägin? Ei hakanud Leida nendega jagelema, võttis vitsa, ajas lambad ühele poole, kanad teisele, pardid ka kuhugi mujale, see käis ta käes nii lihtsalt ja ladusalt, justnagu oluks see ammu äraõpitud töö. Tema mõistis neid asju kuidagi vaikselt korraldada, kutsus õhtul mõne inimese välja, ütles, mis

vaja oli öelda, kuid platsil püüdis ta säilitada head töömeeolu. Oli ilmselt suur õnn, et ma oma esimese rolli kinos sain just Leida juures teha. Vaatamata sellele, et me sõltusime režii mist s.t. ilmast, enamik filmivõtteid tehti ju looduses, kulges töö l adusalt, kõik oli põhjalikult läbimõeldud, ettevalmistatud ning võtted toimusid üsna plaanipäraselt. Kinotegemise juures on niigi palju ootamist, tühja aega, ootad, kuni tehnika paika saab või päike välja tuleb või jälle pilve taha kaob jne. Kui sellele lisandub veel võtteplatsil valitsev kaos ning segadus, kui režissöör viimsel hetkel endas kahtlema lööb ja stsenaariumit hakkab ringi tegema, mõjub see väga kurnavalt. Praegu oskan ma hinnata Leida professionaalsust, seda, kui kindlalt ta suutis kogu filmivõtete protsessi oma kontrolli all hoida. Ta teadis, millist filmi ta teeb ja mida ta tahab, ma ei mäleta, et oleks vaeva nähtud mingite kaadrite või episoodidega, mis hiljem kasutult montaažiruumi põrandale jäävad.

Leida hoidis oma näitlejaid, ehkki ma pole veendunud, kas ta hoidis just mind, võib-olla hoidis ta rohkem Kõrboja Annat minus? See oli üks kummaline kahetisus, mis temas puhuti avaldus. Mulle tundub, et filmi loomisel oli talle siiski kõige tähtsam see varjukuju, tegelane, kes kinolinale tuli püüda ja võimalikult ehtsalt elama panna. Selle nimel võis Leida vahel unustada näitleja ning käituda tema kui inimese suhtes isegi hoolimatult. Üks taoline juhus meenub mulle seoses filmiga „Varastatud kohtumine“, mis jäigi Leida viimaseks režissöör tööks kinos. Lapse rolli täitis filmis Andreas Kangur, mitmekülgsest andekas ning huvitav poiss, mina mängisin tema kasuema. Andreas oli meil tõeline väike geenius, õppis muusikat, mängis väga hästi klaverit, komponeeris, kuid tal oli ka muid huvisid ning üks tema hobidest oli putukateadus. Tal oli isiklik putukate- ja liblikatekogu, mis koosnes mitmest karbist, kõik kenasti prepareeritud, klaasi alla pandud, ladinakeelsed nimetused juures. See oli lapse aukartustäratav töö. Filmivõtte, mis kujutas õhtust stseeni enne magamaminekut, jagati kaheks. Algul vaatasime koos Andreasega tema kogu, poiss jagas särasilmil seletusi nagu väike professor, kuni ma ta pesema saatsin. Teise poole filmivõttest oli Leida väga hoolikalt ette valmistanud. Ta lasi butafooril Andrease kogust täpse koopiat teha, butafoor oli kõvasti vaeva näinud, helkiva klaasi alt paistsid äravahetamiseni sarnased putukad ja liblikad. Leida kavatsuse kohaselt jätkus võtte stseeniga, milles poisi originaalkogu asemel kasutati koopiat. Kui Andreas uuesti tuppa jooksis, pidin mina koopia kogemata laualt maha ajama ning puruks astuma. Andreas seda ei aimanud, tema teada tuli ta tagasi ainult selleks, et mulle head-ööd soovida. Leida tahtis tabada Andrease vahetut reaktsiooni, eeldatavalt nutmist, kui poiss näeb, et tema kogu on lõmastatud. Mäletan, kuidas mulle ei meeldinud seda teha. Mulle tundus, et lapse šokk on liiga kõrge hind filmitöe eest, mida Leida taotles. Õnneks läks kõik teisiti. Kaamera pandi käima, poiss jooksis tuppa, karp kukkus, mina astusin sellele peale, Andreas kummardus karbi kohale ja kiljatas - fantastiline! Kes tegi järele? Ning puhkes naerma. Hetk hiljem küsis, miks te kohe ei öelnud, et see peab nutukas olema? Ja tegigi nutuka ära... Me alahindasime Andreast, ta oli palju parem näitleja, kui me oskasime arvata. Aga ma pean kohe tunnistama, et see oli meie

koostöös ka ainus juhus, kui Leida minu arvates ületas mingeid lubatavuse piire. Võimalik, et sellepärast see kõik nii reljeefselt mällu on jäänudki.

Tegelikult olen ma saatusele tänulik, et mul avanes võimalus Leida Laiusega töötada, minu näitlejaelu oleks ilma selleta palju vaesemaks jäänud. Ka nüüd, mitukümmend aastat hiljem, pean ma Leida Laiust üheks professionaalsemaks lavastajaks tollases eesti kinos. Tal oli oma teema, ta võttis aega, et sellesse süüvida, ning teostas oma nägemuse kinolinal kompromissitult, vahel lausa jäärapäise enesekindlusega. Ma ei saa öelda, et me Leidaga väga lähedasteks oleksime muutunud, mitte, et ta oleks kinnine inimene olnud, temaga oli võimalik kõigest kõnelda. Ta rääkis avameelselt oma tööst, elust, probleemidest emaga, ka sellest, miks ta üksi on jäänud ja kui raske on pärast õige aja möödumist leida partnerit, kes võiks vaimselt võrdväärne olla, eriti juhul, kui naine teeb nii mehelikku tööd, nagu seda on filmi režissuur. Siiski säilis meie vahel mõningane reserveeritus, ent säilisid ka pikka aega pärast otsese koostöö lõppemist soojad ning vastastikku hoidvad suhted. Nii nagu ta filme oma lasteks nimetas, viis ta ka töösuhted näitlejatega isikliku elu pinnale. Käisin koos teiste tema n.ö. naistega, peaosalistega eelmistest filmidest, tema juures kodus, võtsime osa tema sünnipäevadest, juubelitest. Ta arutas meiega oma tööplaan, jälgis meie tegemisi kinos ja teatrilaval, ta võttis meid mingis mõttes nagu oma pereliikmeteks... Huvitav, et ma ei juhtunud Leidat kunagi nägema lahtiste juuste või poisipeaga, alati, nii tavalisel võttepäeval metsas, kui ka pidulikul vastuvõtul, ikka oli tal seesama peagu muutumatu soeng, millega ma nägin teda meie esimesel kohtumisel lavakunstikateedris - juuksed siledalt üle pea kammitud, eest natuke tõstetud, kuklas rullid. See mõjus ühtaegu naiselikult ning askeetlikult. Arutasime omavahel, kuidas ta seda küll nii ilusasti seada oskab? Ükskord ma isegi küsisin, kas teil on oma juuksur, kes igal hommikul selle keerulise soengu teeb, Leida hakkas naerma, ei ole, ise teen, pika aja jooksul õpitud! Ta oli üks neid naisi, kellel oli oma stiil, ka riietuses, ja ta jäi sellele truuks elu lõpuni. Leidas oli üldse midagi väga stabiilset, tagantjärele tundub mulle, et see avaldus kõiges, kogu tema olemuses, loomingus ja ka suhtumises inimestesse.

Kaie Mihkelson.